ARCHAEOLOGICAL RESEARCH & CONSULTANCY

ARC

Een archeologisch bureau-onderzoek voor een terrein op het Kateringerveld te Balkbrug, gemeente Hardenberg (O)

concept versie

K.A. Hebinck

ARC-Rapporten 2009-23

Geldermalsen
27 maart 2009

ARC-Rapporten

Colofon

Een archeologisch bureau-onderzoek voor een terrein op het
Kateringerveld te Balkbrug, gemeente Hardenberg (O)

ARC-Rapporten 2009-23
ARC-Projectcode 2008/403

Tekst
K.A. Hebinck
Afbeeldingen
K.A. Hebinck
Redactie
N. van Malssen

Status
concept versie

Autorisatie — A. Ufkes

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

Geldermalsen, 27 maart 2009

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Projectgegevens

Projectnaam	Balkbrug, Katingerveld
Projectcode	2008/403
Archisnummer	33023
Projectleider	drs. A.J. Wullink
Contact	0345–620100, k.hebinck@arcbv.nl
Opdrachtgever	SAB Arnhem, drs. R.J.M. van Noord
Contact	026-3576911, arnhem@sab.nl
Bevoegd gezag	Gemeente Hardenberg
Contact	0523-289111

Locatiegegevens

Toponiem	Katingerveld
Plaats	Balkbrug
Gemeente	Hardenberg
Provincie	Overijssel
Kaartblad	22A
RD-coördinaten	N: 223.248/513.785 O: 223.837/513.825 Z: 223.879/513.254 W: 223.572/513.372
Oppervlakte	20 ha

Beschrijving onderzoekslocatie

Geologie	Formatie van Boxtel met dek van Laagpakket van Wierden
Geomorfologie	Veenkoloniale ontginningsgronden en dekzandruggen (+/- oud bouwlanddek)
Bodem	Moerige podzolgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag, veldpodzolgronden en veengronden met een veenkoloniaal dek op zand met humuspodzol
Historische situatie	De onderzoekslocatie is tot op heden onbebouwd
Archeologische verwachting	Lage, deels middelhoge trefkans op intacte archeologische resten en/of sporen uit de periode Laat Paleolithicum – Nieuwe Tijd

Legenda

Onderzoekslocatie

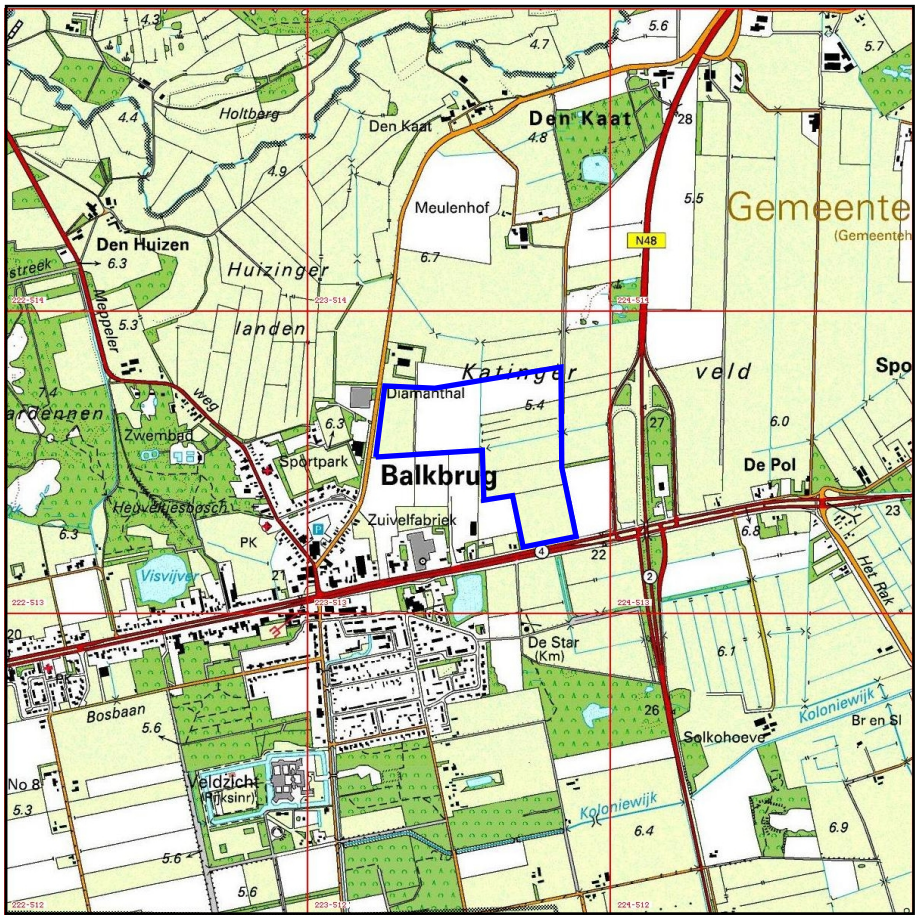

Afbeelding 1 Topografische kaart van de onderzoekslocatie (blauw omlijnd) en omgeving, voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In opdracht van SAB Arnhem heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) een archeologisch bureau-onderzoek (BO) uitgevoerd voor een terrein op het Kateringerveld te Balkbrug. Aanleiding tot dit onderzoek vormt de voorgenomen herontwikkeling op de onderzoekslocatie. Door deze werkzaamheden worden mogelijk archeologische resten bedreigd. Conform de Wet op de archeologische monumentenzorg dient het plangebied eerst te worden onderzocht op de aanwezigheid van archeologische waarden.[1] Het bureau-onderzoek is begin maart 2009 uitgevoerd door drs. K.A. Hebinck. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 3.1).[2]

1.2 Ligging en beschrijving van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie beslaat verschillende percelen in het zuidwesten van het Kateringerveld. De ligging hiervan is weergegeven in afbeelding 1. De locatie ligt in het buitengebied ten noordoosten van Balkbrug. Het onderzoeksgebied grenst in het zuidwesten aan het huidige bedrijventerrein. In het westen wordt het begrensd door de Hoogeveenseweg en in het zuiden door de Coevorderweg (N377). De locatie is op dit moment onbebouwd en in gebruik als bouwland. Het oppervlak van het onderzoeksterrein beslaat 20 hectare. De hoogte van het terrein varieert van 5,3 tot 6,4 m +NAP.

1.3 Overzicht van de geplande werkzaamheden

De geplande werkzaamheden omvatten de ontwikkeling van het bedrijventerrein Katingerveld. Hierbij zullen bodemingrepen plaatsvinden. De exacte aard en omvang van deze ingrepen is nog niet bekend.

1.4 Doel van het onderzoek

1.4.1 Bureau-onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verkregen informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Hierin wordt beschreven of er archeologische resten aanwezig (kunnen) zijn in het plangebied, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

[1] In werking getreden op 1 september 2007.

[2] De inhoud van de KNA kan worden geraadpleegd op www.sikb.nl.

1.5 Werkwijze

1.5.1 Bureau-onderzoek

Voor het bureau-onderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Op basis van geologische, geomorfologische en bodemkundige informatie wordt een beeld geschetst van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de onderzoekslocatie. Deze landschappelijke ontwikkeling geeft inzicht in de potentiële bewoonbaarheid van de locatie. Voor de beschrijving van de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis2, de online archeologische database van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), en, indien van toepassing, van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen. Naast deze informatie wordt, als deze voorhanden zijn, ook gebruik gemaakt van provinciale en gemeentelijke beleids- en verwachtingskaarten. Voor onderhavig onderzoek is gebruikt gemaakt van de Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie Overijssel.[3] De beleidsadvieskaart van de gemeente Hardenberg was ten tijde van dit onderzoek nog in ontwikkeling en kon derhalve niet worden geraadpleegd. De historische ontwikkeling wordt beschreven aan de hand historisch-topografisch kaartmateriaal en historische bronnen. Hierbij wordt ook ingegaan op eventuele (sub)recente verstoringen die de archeologische verwachting beïnvloeden.

2 Resultaten bureau-onderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

De onderzoekslocatie is gelegen binnen het oerstroomdal van de Vecht. Het oerstroomdal van de Vecht vormt de grens tussen het Drents keileemplateau in het noorden en het Sallandse dekzandgebied in het zuiden (Berendsen 2005). Het oerstroomdal van de Vecht is ontstaan tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien. In het Saalien (370.000 tot 130.000 jaar geleden) is het gebied bedekt geweest met landijs, waaronder grondmorene (keileem) is afgezet. Het landijs bereikte maximaal het midden van Nederland. Toen het ijs zich terugtrok kende het nog een aantal stilstandsfasen, waarbij er aan het ijsfront materiaal werd opgestuwd. Tijdens één van deze stilstandsfasen zijn de gestuwde keileemruggen en eindmorene aan de zuidgrens van het Drents Keileemplateau ontstaan (STIBOKA 1989). Tijdens deze fase werd ten zuiden van het landijs het oerstroomdal van de Vecht gevormd, waardoor het smeltwater werd afgevoerd. Dit smeltwater nam ook grote hoeveelheden sediment mee, waardoor gedurende het Saalien een groot deel van het oerstroomdal weer is opgevuld met glaciofluviale afzettingen. In de daaropvolgende warme periopde (het Eemien) zijn er in het oerstroomdal van de Vecht fijne en grove rivierzanden afgezet. Deze zijn echter niet dicht aan het oppervlak te vinden (STIBOKA 1989).

[3] http://gisopenbaar.overijssel.nl/website/cultuurhistorie/choi_overijssel.html.

Gedurende de laatste ijstijd, het Weichselien (150.000 tot 10.000 BP) bereikte het landijs Nederland niet. Wel was er sprake van periglaciale omstandigheden en was de bodem grotendeels permanent bevroren. Hierdoor zijn de glaciale afzettingen uit het Saalien deels geërodeerd. In het Weichselien zijn in Noord-Nederland veel pingo's (heuvels met een ijslens) ontstaan. Hiervan zijn nu nog de restanten in het landschap te zien in de vorm van een ronde depressie, al dan niet geheel opgevuld met veen, met een ringwal. Een mooi voorbeeld hiervan is het Meeuwenveen ten noorden van Balkbrug. Aan het einde van het Weichselien was Nederland grotendeels onbegroeid en werd op grote schaal dekzand afgezet. Dit dekzand behoort tot het Laagpakket van Wierden (De Mulder et al. 2003). Vooral in het oerstroomdal van de Vecht zijn dikke pakketten van dit dekzand te vinden. In het Holoceen kon door de verbeterde klimaatomstandigheden bodemvorming optreden in het dekzand en in de nattere delen op grote schaal veenvorming. Vooral in het oerstroomdal van de Vecht is op grote schaal veen gevormd.

Op de geomorfologische kaart (afb. 2) is het grootste deel van de de onderzoekslocatie aangegeven als veenkoloniale ontginningsvlakte (2M44) en in het westen een deel als dekzandruggen met of zonder oud bouwlanddek (3L5). Ten zuidwesten van het onderzoeksgebied is nog een dekzandrug met of zonder oud bouwlanddek (3K14) aanwezig. Ten noorden van de locatie ligt een beekdalbodem met veen (2R4) in het Reestdal. Vooral de dekzandruggen zijn door hun hogere ligging aantrekkelijk geweest voor bewoning. Bij een veldverkenning was met het oog echter geen opvallend reliëf waar te nemen. Volgens de bodemkaart (afb. 3) zijn op de locatie vooral moerige podzolgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag (iWp) aanwezig en in het centrale deel veengronden met een veenkoloniaal dek op zand met humuspodzol beginnen ondieper dan 120 cm –mv (iVp). Dit zijn gronden waar het veen voor een deel is afgegraven. Op de dekzandruggen in het westen zouden veldpodzolgronden aanwezig zijn. Veldpodzolgronden zijn gronden die voorkomen relatief laaggelegen delen of op op hogere ruggen waar tijdens de genese hoge grondwaterstanden voorkwamen (De Bakker & Schelling 1989). Ook onder het veen kunnen podzolgronden aanwezig zijn, die voorafgaand aan de veenvorming zijn ontstaan. Deze gronden kunnen bij de ontginning van het veen echter verstoord zijn. De gebieden met veldpodzolgronden zijn mogelijk aantrekkelijke locaties voor bewoning geweest.

2.2 Bekende archeologische waarden

Het noordoostelijk deel van de onderzoekslocatie heeft volgens de IKAW (afb. 4) een middelhoge verwachtingswaarde. Dit is ongeveer het deel met de dekzandruggen aan het oppervlak. Het overige deel van de onderzoekslocatie heeft een lage verwachtingswaarde. De middelhoge verwachtingswaarde heeft betrekking op archeologische sporen uit de periode Laat-Paleolithicum – Nieuwe Tijd. In de directe omgeving zijn weinig archeologische monumenten aanwezig. Op een afstand van 1,7 km ten noordoosten van de locatie aan de rand van het Reestdal is echter een terrein van hoge archeologische waarden met een nederzetting uit het Neolithicum (mon. nr. 13282) en een terrein van waarde met sporen van een nederzetting uit de periode Neolithicum – Bronstijd (mon. nr. 14400) aanwezig. Ter hoogte van deze monumentterreinen zijn ook verschillende waarnemingen be-

kend uit de periode Mesolithicum – Late Middeleeuwen, uiteenlopend van resten van een houten boot tot stenen bijlen. Dichter bij de onderzoekslocatie, ook in het Reestdal, zijn vier waarnemingen bekend. Het betreft vuursteen uit de periode Paleolithicum – Bronstijd (waarnemingsnrs. 12497 en 57142) en een vuurstenen dolk en afslag (waarnemingsnr. 26090) en een stenen bijl (waarnemingsnr. 300108) uit het Neolithicum.

2.3 Historische situatie

Het huidige landschap van de onderzoekslocatie en omgeving is in grote mate gevormd door de grootschalige veenontginning die in de 19e en 20e eeuw heeft plaats gevonden. Op 22 maart 1809 werd bij Koninklijk Besluit aan mr. Willem Jan Baron van Dedem machtiging gegeven tot de aanleg van de Dedemsvaart, waarmee ook in datzelfde jaar werd begonnen bij Hasselt. In 1811 was men met de vaart gevorderd tot het begin van het eigenlijke veengebied, het Katingerveld. Het duurde vervolgens tot 1954 tot de Dedemsvaart geheel voltooid was. Haaks op de Dedemsvaart is een groot aantal kanalen of wijken gegraven voor de ontwatering en transport van het veen. Een voorbeeld hiervan is de Molenwijk, die zich op de onderzoekslocatie bevindt. In de eerste ontginningsfase werd het veen afgegraven tot op het onderliggende zand. Hierop werd de bovenste laag van het veen –die ongeschikt was voor turfwinning– teruggestort, waardoor de zogenaamde dalgronden ontstonden. Omstreeks 1850 lag het grootste deel van de ontveende landen er bij zoals ze na de turfwinning waren achtergelaten. In de tweede ontginningsfase werden de landen geschikt gemaakt voor de landbouw door mest toe te voegen aan de arme dalgronden.

Balkbrug is ontstaan op de kruising van de noord-zuidverbinding Meppel-Ommen en de oost-westverbinding Zwolle-Coevorden. Na aanleg van de Dedemsvaart ontwikkelde het dorp zich langs dit kanaal. Balkbrug ontleend zijn naam aan de in 1845 aangebrachte balk, onder brug 7 van de Dedemsvaart, die de toelaatbare diepgang van de schepen bepaalde. De bebouwing lag vooral langs de Dedemsvaart. In 1894 wordt het Rijksopvoedingsgesticht Veldzicht in Balkbrug opgezet, waarmee ook het in cultuur brengen van de dalgronden op gang komt. Hierdoor nam de bevolking toe en verdichtte de bebouwing zich. Tot het eind van de 19e eeuw bestond Balkbrug uit lintbebouwing aan weerszijden van de Dedemsvaart.[4] Op de kadastrale kaart van begin 19e eeuw (afb. 5) is te zien dat er geen bebouwing op de onderzoekslocatie aanwezig is. Wel is de Dedemsvaart in het zuiden te zien en ook een zijkanaal, de Molenwijk, die nu nog door het onderzoeksgebied loopt. Op de historische kaart van begin 20e eeuw (afb. 6) is ook nog geen bebouwing aanwezig. In het zuidelijk deel, langs de Dedemsvaart, is al wel een deel van het ontveende landschap geschikt gemaakt voor de landbouw.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

Op basis van de bij het bureauonderzoek verkregen informatie kan een archeologisch vewachtingsmodel voor het plangebied worden opgesteld. De onderzoekslocatie ligt in een veenontginningslandschap in het oerstroomdal van de Vecht. Het

[4] www.kich.nl.

grootste deel van de locatie bestaat uit een veenkoloniale ontginningsvlakte, maar in het westelijk deel bevinden zich enkele dekzandruggen. Op deze dekzandruggen worden veldpodzolgronden aangetroffen, met in het overige deel veengronden en moerige podzolgronden. Ook onder het veen kunnen mogelijk nog intacte podzolgronden aanwezig zijn. De dekzandruggen zijn door hun hogere en drogere ligging mogelijk aantrekkelijke locaties geweest voor bewoning. Deze dekzandruggen hebben dan ook een middelhoge archeologische verwachtingswaarde, terwijl het overige deel van de onderzoekslocatie een lage verwachtingswaarde heeft. De mogelijk aanwezige podzolgronden onder het veen, die bij de veenontginning niet verstoord zijn hebben ook een middelhoge verwachtingswaarde. Op basis van de archeologische vondsten in de omgeving kunnen op de onderzoekslocatie archeologische sporen en/of resten verwacht worden vanaf het Laat Paleolithicum tot de Nieuwe Tijd. De sporen en/of resten worden op de dekzandruggen verwacht in of direct onder de bouwvoor en op de veengronden op de intact bodem direct onder het veen. De eventueel aanwezige archeologische resten zullen voornamelijk bestaan uit anorganische resten zoals aardwerk, (vuur)stenen artefacten en mogelijk metaal. In de nattere delen kunnen mogelijk ook organische resten zoals hout en bot bewaard gebleven zijn. Of er nog archeologische resten aanwezig zijn, hangt af van de intactheid van het bodemprofiel.

3 Samenvatting en conclusie

De onderzoekslocatie ligt in het oerstroomdal van de Vecht op de grens tussen het Drents Plateau en het Sallandse dekzandlandschap. De locatie bestaat voor het grootste deel uit een veenkoloniale ontginningsvlakte met in het westen dekzandruggen. Op deze dekzandruggen komen veldpodzolgronden voor en in de veenontginngingen veengronden en moerige podzolgronden. De dekzandruggen hebben door hun ligging een middelhoge archeologische verwachtingswaarde. Op basis van vondsten in de omgeving heeft deze verwachtingswaarde betrekking op archeologische sporen en/of resten uit de periode Paleolithicum – Nieuwe Tijd. De sporen en/of resten worden op de dekzandruggen verwacht in of direct onder de bouwvoor en op de veengronden op de intact bodem direct onder het veen.

4 Aanbeveling

Op basis van de resultaten van het bureau-onderzoek wordt geconcludeerd dat er binnen de onderzoekslocatie mogelijk archeologische sporen en/of resten aanwezig kunnen zijn op de dekzandruggen met veldpodzolgronden. Ook in de mogelijk aanwezige intacte podzolgronden onder het veen kunnen nog sporen en/of resten verwacht worden. Een vervolgonderzoek op de locatie zal dan ook noodzakelijk zijn. Er wordt geadviseerd om een verkennend booronderzoek op de gehele locatie uit te voeren om de ligging van intacte podzolgronden en de aanwezigheid van eventuele verstoringen in kaart te brengen. Het is aan het bevoegd gezag, de gemeente Hardenberg, om de noodzakelijkheid en de aard en omvang van het vervolgonderzoek te bepalen.

Literatuur

Bakker, H. de & J. Schelling, 1989. *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland; de hogere niveaus*. Wageningen.

Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land*. Assen (Fysische geografie van Nederland). Vierde, geheel herziene druk.

Berendsen, H.J.A., 2005. *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's*. Assen.

Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.

Mulder, E.J.F. de, M.C. Geluk, I. Ritsema, W.E. Westerhoff & T.E. Wong, 2003. *De ondergrond van Nederland.* Utrecht.

STIBOKA, 1989. *Bodemkaart van Nederland schaal 1:50.000. Toelichting bij de kaartbladen 22 West Coevorden en 22 Oost Coevorden*. Wageningen.

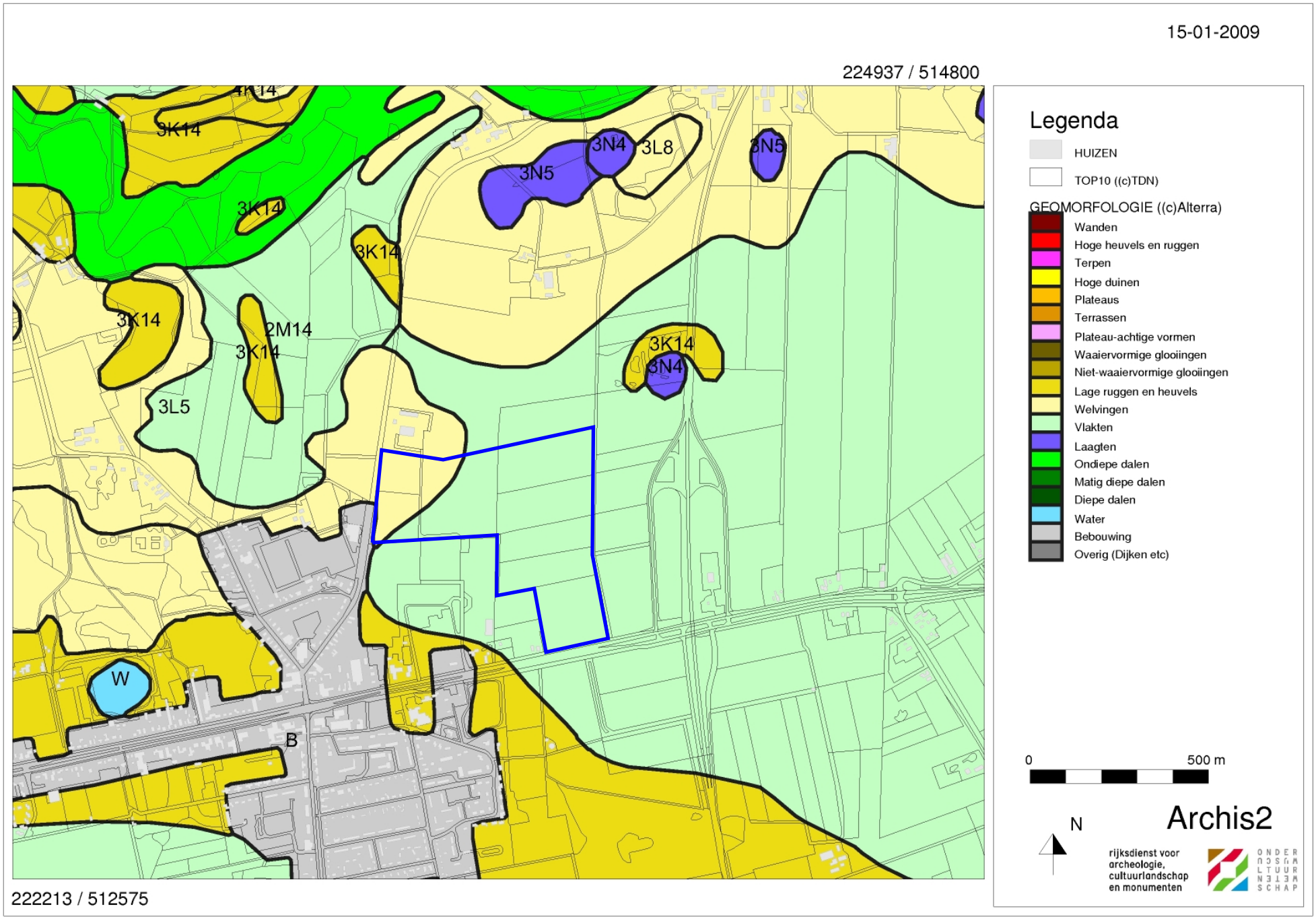

Afbeelding 2 Geomorfologische kaart van de onderzoekslocatie (blauw omlijnd) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

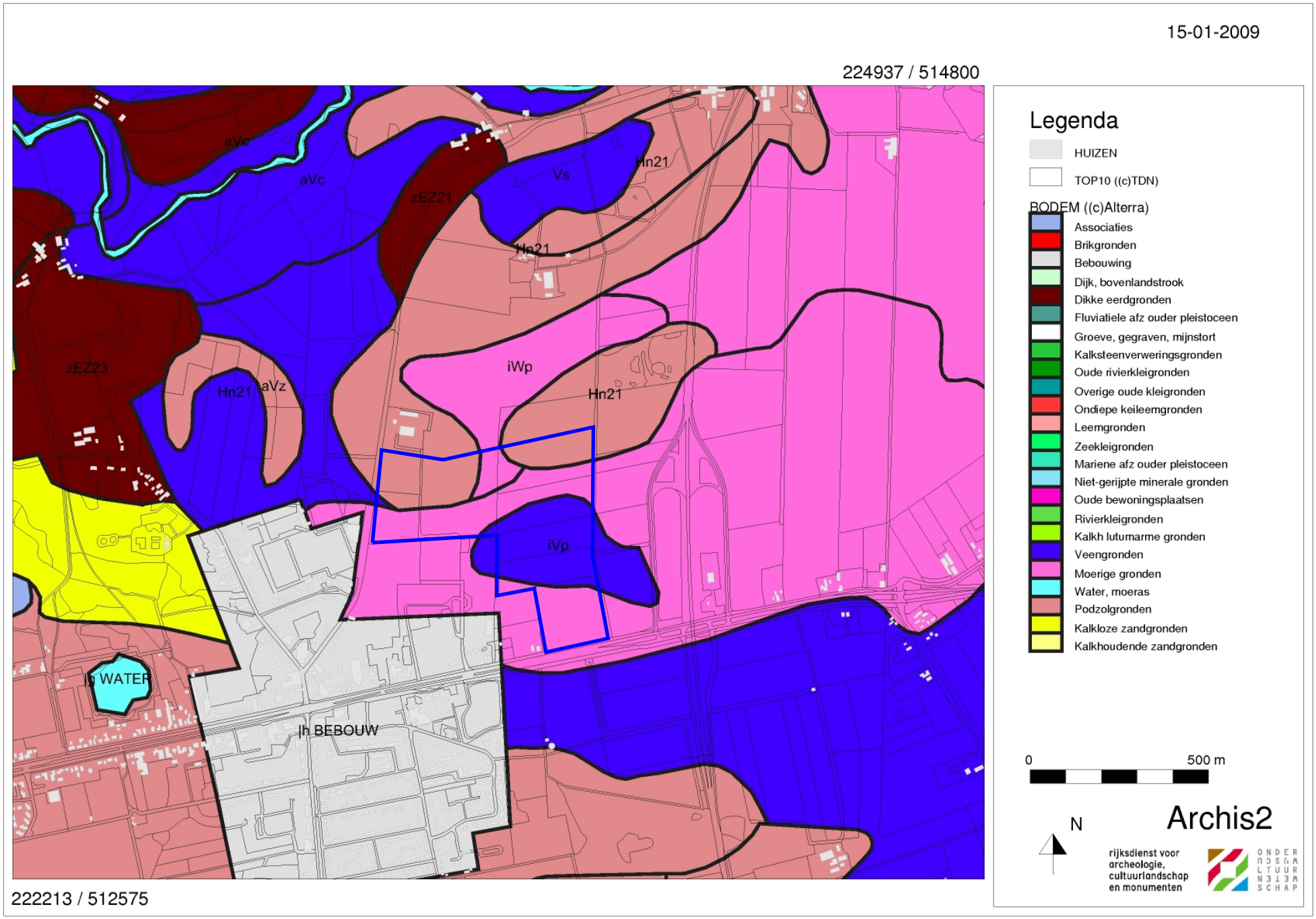

Afbeelding 3 Bodemkaart van de onderzoekslocatie (blauw omlijnd) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

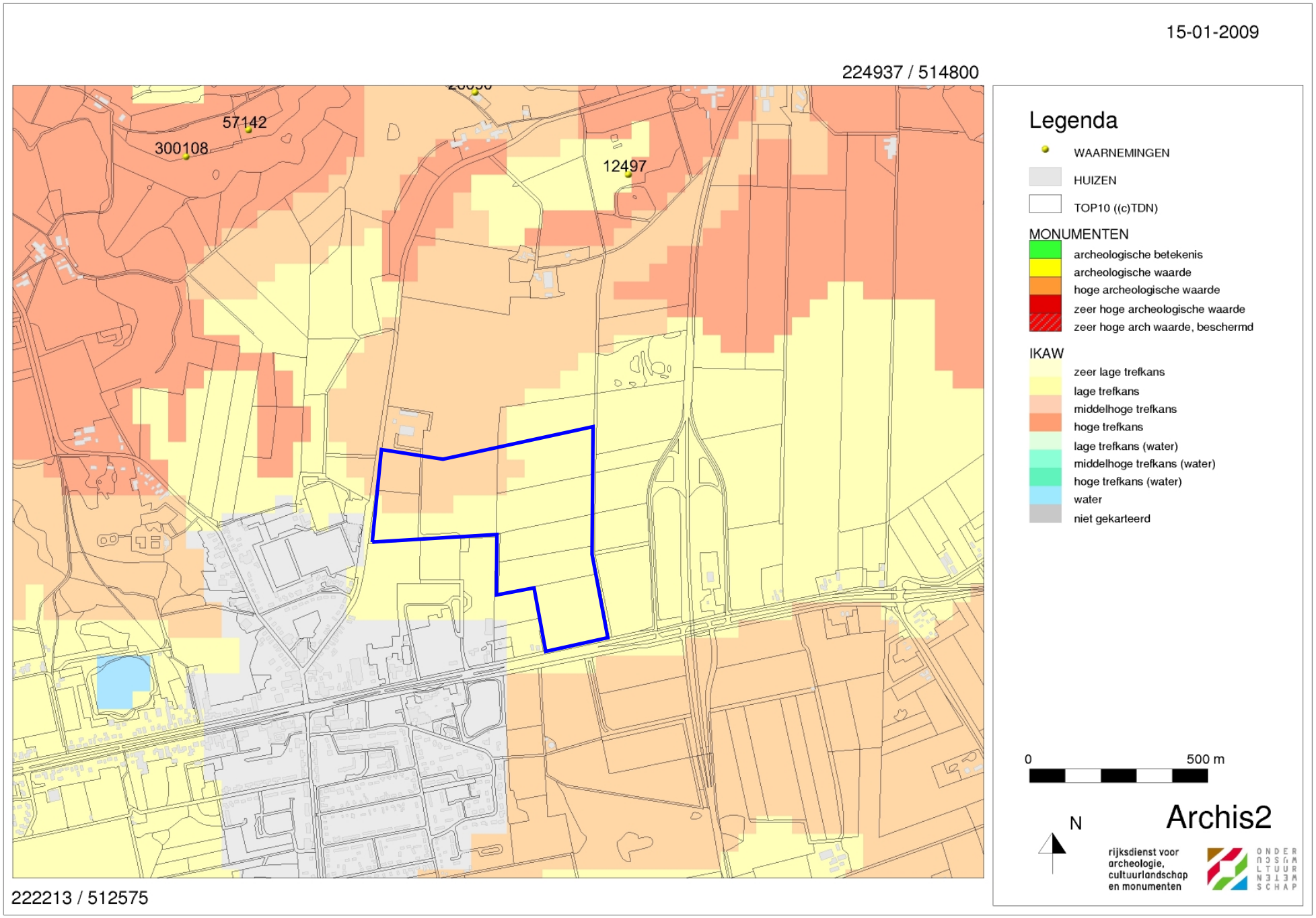

Afbeelding 4 Archeologische waarden op de onderzoekslocatie en in de omgeving (blauw omlijnd). Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

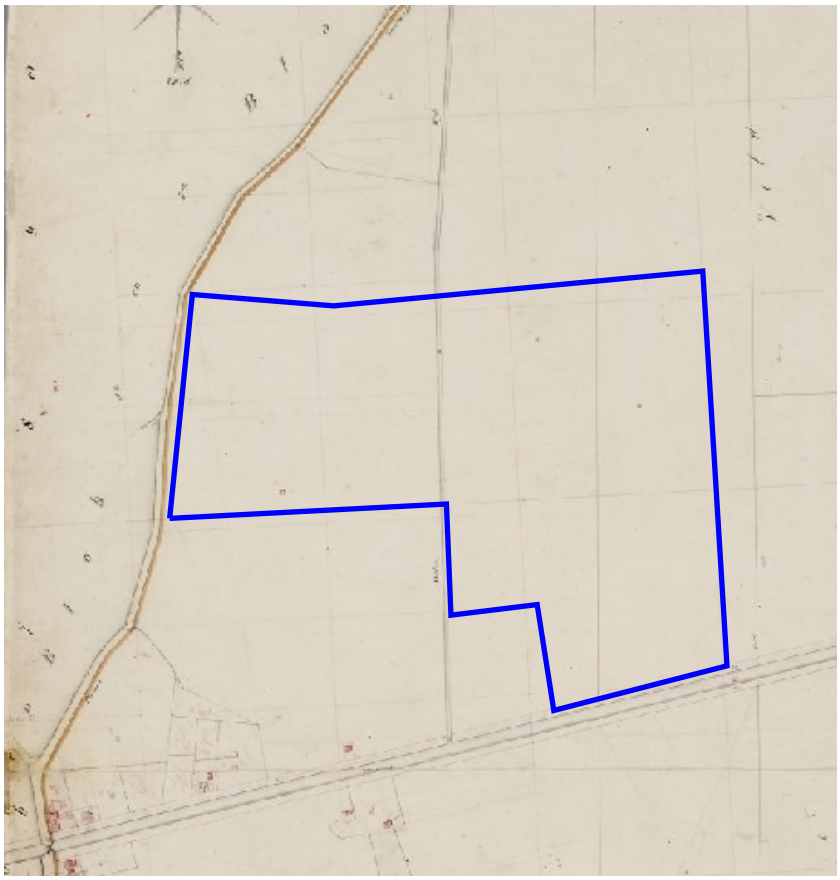

Afbeelding 5 Een deel van de onderzoekslokatie (omlijnd) op een kadastrale kaart uit het begin van de 19e eeuw. Bron: www.watwaswaar.nl.

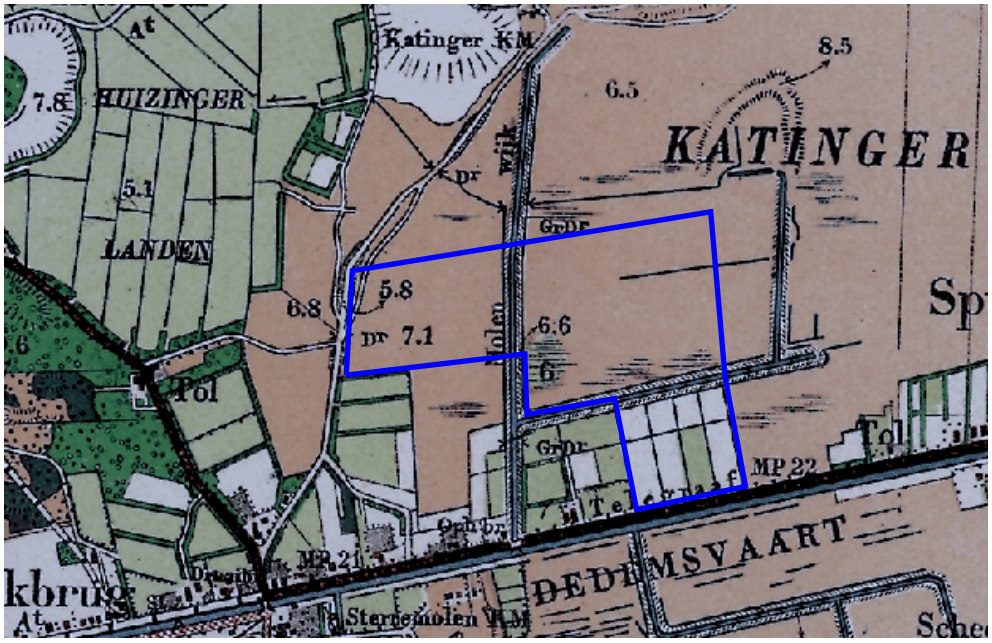

Afbeelding 6 De onderzoekslokatie (omlijnd) op topografische kaart uit het begin van de 20e eeuw. Bron: www.kich.nl.

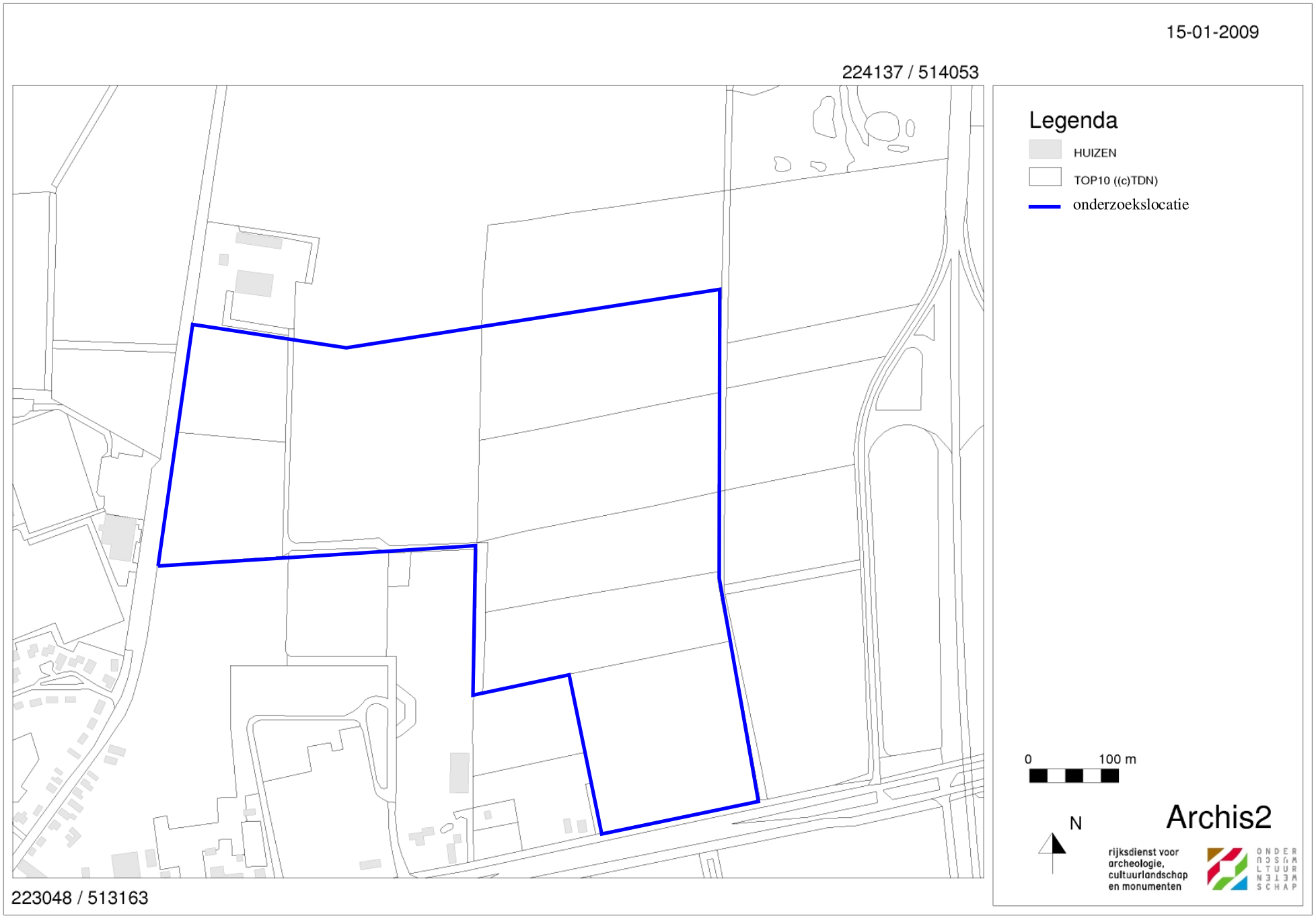

Afbeelding 7 De onderzoekslocatie.

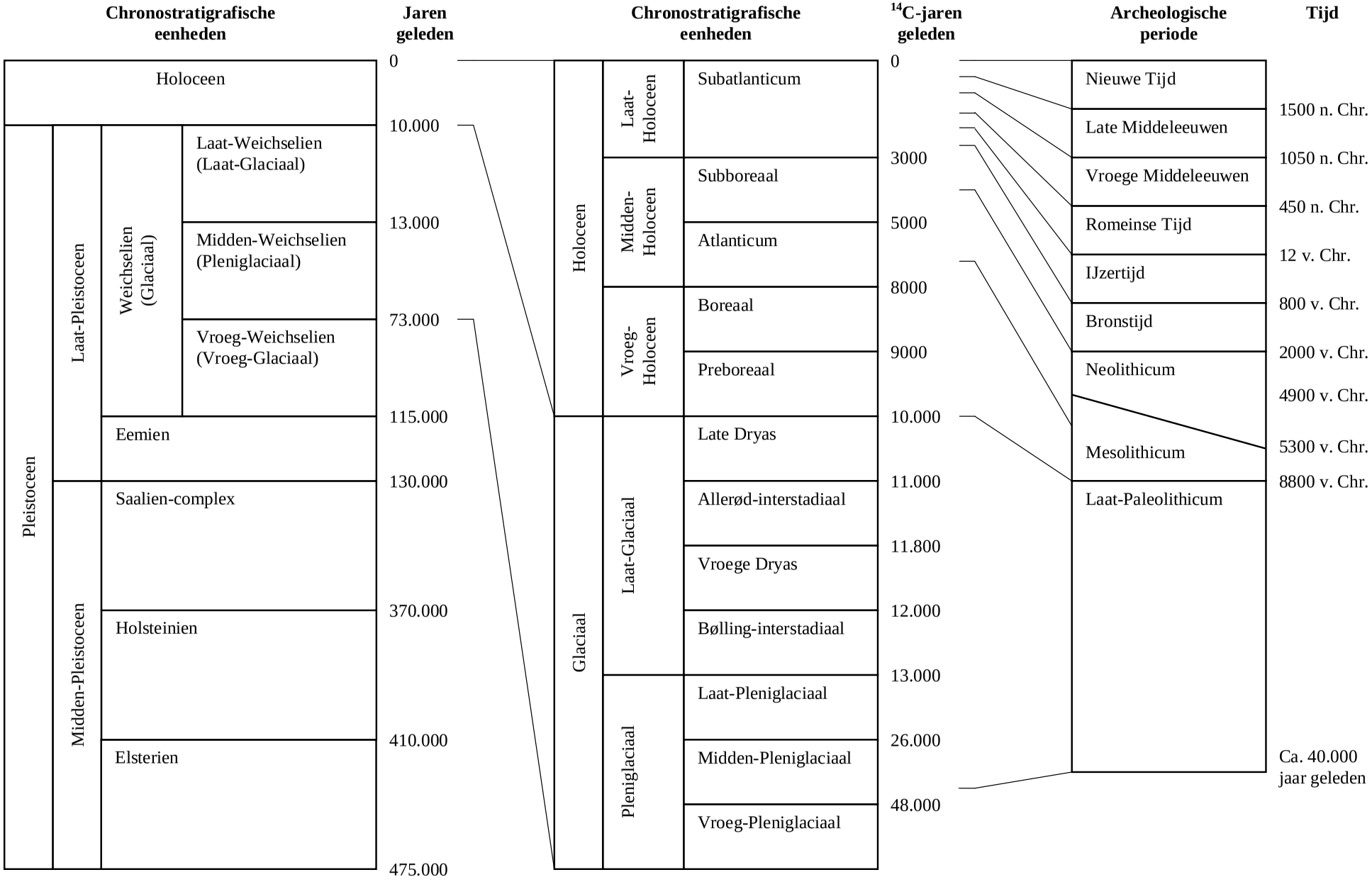

Afbeelding 8 Een overzicht van geologische (chronostratigrafische) en archeologische periodes. Door: A.J. Wullink. Gebaseerd op: Brandt et al. 1992; De Mulder et al. 2003; Berendsen 2004.